

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 91.4 (091) + 91.4 (100)

Михайло ПОТОКІЙ

**ЄГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСЬКИЙ – ГЕОГРАФ, ГЕОЛОГ,
МАНДРІВНИК ТА ДИПЛОМАТ
(До 200-річчя від дня народження)**

В історію географічних відкриттів і досліджень XIX століття увійшло багато учених, які народилися в Україні. До них належить Єгор Петрович Ковалевський (1809-1868) – російський географ, геолог, мандрівник, письменник і дипломат, член-кореспондент (з 1856 р.) і почесний член Петербурзької АН (з 1857 р.), відомий дослідник Північно-Східної Африки, автор однієї з найточніших гіпотез про географічне положення витоків Нілу, активний діяч Імператорського Руського географічного товариства.

Життєвий і творчий шлях. Народився Є.П. Ковалевський 6 (18) лютого 1809 року в селі Ярошівка, неподалік від села Вільшани, за 30 кілометрів від Харкова, у сім'ї надвірного радника Петра Івановича Ковалевського. У 1825 році, після закінчення школи, Єгор Ковалевський вирушив до Харкова, де вступив на філологічний факультет, на відділення етико-політичних наук. Уже тоді Єгор Ковалевський став готувати себе до майбутніх походів і мандрівок. Він відвідував лекції на відділенні фізичних та математичних наук, у його списку серед інших зданих курсів указані математика, фізика, хімія, фізична географія, метеорологія, ботаніка, зоологія.

Є.П. Ковалевський – геолог. У 1829 році, після закінчення Харківського університету, Єгор Ковалевський виїхав у Петербург, де в той час його старший брат Євграф Петрович Ковалевський був уже відомим геологом і працював у Департаменті гірничих та соляних справ. Єгор студював геологію, відвідував лекції в Гірничому кадетському корпусі, працював у Корпусному музеї, вивчав практику гірничої справи й літературу геолого-географічного змісту. Того ж року він перейшов на роботу в Департамент гірничих і соляних справ на посаду помічника столоначальника. Молодий дослідник захопився польовими геологічними дослідженнями.

У 1830 році Єгор Ковалевський вирушив услід за своїм старшим братом у Західний Сибір (Барнаул), де отримав посаду помічника управляючого канцелярією Головного начальника Кошино-Воскресенських заводів і багато часу провів з польовими партіями, побував у багатьох місцях Алтаю. У 1831-32 рр. Єгор Петрович очолював одну з геологічних експедицій для пошуків золота на Північному Алтаї. Разом із братом і самостійно він пройшов багато кілометрів горами й рівнинами Сибіру, провів розвідку золота в Баратинському степу, у горах Кузнецького Алатау та в Салаїрському краї, в ущелинах Абаканського хребта та в районі Телецького озера.

Перебуваючи на Алтаї Є.Ковалевський публікує свої перші твори на геологічну тематику. Перший геолого-географічний нарис стосується Кузнецького Алатау. Цей хребет розглядається ним як складова північно-західна частина Алтаю. На схилах Кузнецького Алатау Є.П. Ковалевський описав основні вертикальні пояси рослинності й відмітив, що вони властиві всій північно-східній частині Алтаю. Враження від природи Сибіру знайшли своє відображення в збірці віршів “Сибір – думи”. У віршах автор змалював картини дикої природи Сибіру. Дослідник відмітив, що багатство надр забезпечить велике майбутнє для Алтаю, що з часом цей край зможе гідно конкурувати з Уралом і навіть замінити його.

Незабаром Єгору випала оказія побувати в рідній Україні. У 1832 році він супроводжував караван зі сріблом у Петербург. Зі столиці молодий дослідник виїхав у Луганськ, на ливарний завод, де ознайомився з технікою видобутку кам'яного вугілля й

застосування його в металургійному виробництві.

У січні 1835 року Є.П. Ковалевський провадив розвідку золота в долинах приток Ангари – Оки та Іркута. У результаті розвідувальних робіт у Саянах Є. Ковалевський написав важливе дослідження про гірський рельєф, геологічну будову, річкову мережу й мерзлотні ґрунти відвіданих ним районів. Усі ці елементи природи розглядалися вченим у їхньому тісному взаємозв'язку. У працях Є. Ковалевського “Геопрогностическое и историческое обозрение частных золотых промыслов Алтайского края” і “Частная золотоконная промышленность у России” розглядалися геологічні умови залягання золотовмісних порід і технологія їх видобутку.

Є. Ковалевський був першим великим дослідником родовищ золота в Сибірові. Його праці сприяли розвитку теорії утворення розсипного золота й золотодобувної промисловості в Росії. У нарисі “Искатели золота” Є. Ковалевський описав історію відкриття золота в Сибірові, виникнення й діяльність великих капіталістичних компаній та численних кустарних артільей золотошукачів, розповів про життя й побут старателів. Пізніше, уже в 1840-х роках, Є. Ковалевський знову повернувся у своїх роботах до характеристики геолого-геоморфологічних умов золотоносних районів Сибіру, опише технологію та економічні передмови видобутку золота на сибірських золотих копальнях.

У 1835 році Євграфа Петровича Ковалевського переводять на Урал. Разом із ним туди їде й брат Єгор. Він поселяється в Златоусті, звідки здійснює ряд поїздок по всьому Рудному Уралу. Службу на Уралі він розпочав на Березовських золотих промислах на посаді старшого наглядача. Молодий, худорлявий, меланхолічно налаштований інженер Єгор Ковалевський одразу ж звернув на себе увагу товаришів по роботі знанням справи, начитаністю, вимогливістю до підлеглих.

У 1836 році 27-річний геолог Єгор Ковалевський був переведений у капітани Корпусу гірничих інженерів. Упродовж двох років – з 1835 по 1837 рік – він послідовно працює старшим наглядачем і бергмейстером. Лише пізніше, у 1846 році, його призначають помічником начальника Златоустовського гірничого корпусу й директором збройної фабрики. Є. Ковалевський наполягав на заміні деревного вугілля коксом й кам'яним вугіллям, підкреслював нерентабельність використання праці кріпосних робітників на металургійних заводах Уралу. Діяльність Є. Ковалевського на Уралі сприяла розвитку гірничих промислів, удосконаленню технології видобутку золота й варіння сталі.

Дослідження в Чорногорії. У кінці 1846 року Є.П. Ковалевський готується до від'їзду в Чорногорію (на тодішніх картах – Турецька Албанія) для розвідки золота. Експедиція організовувалась на прохання правителя Чорногорії і митрополита Негоша Петровича. Для цього царський уряд 16 тисяч рублів. Штаб Корпусу гірничих інженерів розробив для Є. Ковалевського спеціальну інструкцію, яка визначала програму геолого-географічних і статистичних досліджень.

Шлях Є. Ковалевського пролягав через Варшаву, Краків, Брно, Відень і Триєст у місто Котор і далі у столицю Чорногорії – Цетинье. На цьому шляху молодий дослідник подолав масив Ловчен, який служив природним бастионом Чорногорії на кордоні із Австрією. Є. Ковалевський був упевнений у тому, що саме високі гори захищають чорногорців від навколишнього світу і допомагають захищати свою свободу. У столиці Чорногорії російський дослідник познайомився із французьким геологом Амі Буе, за порадою якого розпочав розвідку родовищ золота в південних районах країни. Пізніше А. Буе високо оцінив дослідження свого російського напарника.

Першу подорож Чорногорією Є. Ковалевський розпочав у кінці червня 1838 року. Долинами річок Рієка і Обод дослідник пройшов до Скадарського озера (озеро Скутарі), описав гостроверхі безлісі вапнякові хребти, розчленовані глибоко врізаними долинами, карстові форми рельєфу і гідромережу. У вільний від геологічних досліджень час зайнявся вивченням одягу чорногорців, їхнього побуту, способу життя.

Є. Ковалевський детально оглянув Скадарське озеро, яке своїми глибинами нагадує Байкал. Долиною річки Орахови дослідник вирушив до Адріатичного моря. Після короткого перебування в столиці Чорногорії Є. Ковалевський дослідив Чорногорське плато (до 1 000–1 700 метрів над рівнем моря) – плоску вапнякову поверхню. Для уточнення карти району досліджень, Є. Ковалевський здійснював сходження на кілька гірських вершин. У межиріччі річок Зети й Морачі, за три кілометри на південний схід від Подгоріци, мандрівник відкрив руїни давньоримського укріпленого міста Діоклеї й зробив кілька археологічних знахідок. За дорученням Негоша, Ковалевський провів розкопки в руїнах грецької й римської доби.

У серпні 1838 року Є. Ковалевський вирушив у нову мандрівку, цього разу у віддалені області Чорногорії, які мали назву Кучі та Морачі, які були нанесені на карту вкрай неточно. Невелика експедиція Є. Ковалевського дослідила широкі внутрішні гірські плато, область Поліквіци, район між долинами річок Зети й Морачі, а також гірську грядку із засніженими вершинами Прекорніцею, Лукавицею й масивом Ком.

14 серпня Є. Ковалевський перевалив через Морачу і здійснив сходження на Ком. У середині вересня Є. Ковалевський завершив свою подорож чорногорськими землями.

Учений вніс значний вклад у вивчення геології Чорногорії. Він уперше описав геологічну будову країни, провів геологічні вишукування в басейнах річок Зети, Морачі, у районі масиву Ком та в багатьох інших районах, відкрив два родовища залізної руди й родовище корунду, родовища мармурованих вапняків, марганцю, свинцю, міді, а також золота на річці Воруті. На геологічній карті Чорногорії, що була складена Є. Ковалевським, показано поширення юрських порід – вапняків, доломітів, мергелів, пісковиків та інших порід, а також відкриті ним родовища корисних копалин. Учений зібрав чудову колекцію гірських порід, мінералів та викопних решток. У результаті досліджень йому вдалося доказати, що вододільна гряда, яка розділяє басейни Чорного та Адріатичного морів, у геологічному відношенні відповідає границі між відкладами тріасу та верхньої крейди. Окрім того, Є. Ковалевський зацікавився умовами утворення місцевих доломітів, а також широко поширених у країні карстових явищ у відкладах юрських вапняків.

Є. Ковалевському належать і перші описи природних умов і населення маленької слов'янської країни Чорногорії ("Чотири місяці в Чорногорії", СПб, 1841 р.). На основі власних спостережень дослідник виділив три основні фізико-географічні райони Чорногорії і дав їхню коротку комплексну характеристику.

Перший виділений Є. Ковалевським район – власне Чорногорія, яка включає пасма Приморських хребтів Динарських Альп і характеризується складним рельєфом. Район безлісий, тут відсутні поверхневі водотоки. Західна частина району відзначається більшою сухістю. Воду тут отримують тільки зі сніжників та підземних карстових річок. У районі переважають зразки класичного карсту. Молодий дослідник детально описав сталактитові печери з підземними озерами, водоспадами й річками. Багато річок через понори зв'язані між собою й навіть із морем. На його думку Є. Ковалевського, печери не поступаються печерам Західної Європи. Другий район – Південна Чорногорія. Ця територія порівняно добре забезпечена річковими водами. Переважають родючі рівнини. Третій район – округи Морачі й Кочі – розташований на півночі Чорногорії; він важко доступний, займає найбільш підвищену, горбисту й безлісу частину країни.

Для оборони Чорногорії й розвитку її економіки необхідно було скласти карти різного масштабу. Єгор Петрович здійснив багатоденні маршрути, сходження на окремі вершини й склав перші карти Чорногорії. Карта масштабу 1:420 000 значно змінила існуючі уявлення про рельєф і гідрографію цієї країни. Ця карта довгий час уважалася єдиною достовірною картою на дану територію.

Аналізуючи природні умови Чорногорії, Є.П. Ковалевський прийшов до висновку, що ⁹/₁₀ площі країни займають гори. Вони не мають ніякої послідовності у своєму простяганні, розкидані в неправильних сопках і масивах, практично без поверхневих вод і рослинності.

Є. Ковалевський установив також, що масив Ком є пасмом Північно-Албанських Альп, а його максимальна висота складає близько 3 048 м. Попутно він встановив і уточнив положення інших гірських пасом і вершин, в тому числі вододільної гряди між басейнами Чорного й Адриатичного морів. Учений ознайомився також із економікою Чорногорії, виділив райони із переважанням землеробства, скотарства й виноградарства. Він відмітив також бідність населення Чорногорії.

Є. Ковалевський допоміг чорногорцям налагодити власне виробництво пороху, використавши для виготовлення селітри потужні запаси пташиного посліду в карстових печерах долини Іва-Бегово-Черноевича. Складені Єгором Ковалевським описи природи, населення, господарства, а також карти тривалий час були єдиним джерелом інформації про Чорногорію. Французький геолог А. Буе визнав пріоритет Ковалевського в дослідженні Чорногорії, відмітив його піонерне дослідження цієї дикої й майже недоступної області.

У серпні 1838 року Є. Ковалевський вирушив із Чорногорії на батьківщину. По дорозі в Росію він відвідав Далмацію (тут він дослідив родовище кам'яного вугілля), Північну Італію й Рим. Під цієї подорожі мандрівник ознайомився з історією міст, вивчав історичні та архітектурні пам'ятники. Пізніше, в 1853 році, він знову побував у Чорногорії, цього разу як російський комісар, і як дипломат запобіг турецькому вторгненню в цю країну.

У 1938 р. Є. Ковалевський написав роботи "Якорное производство в Гороблагодатских заводах" і "Сведения о каменноугольных разработках в Далмации".

У 1839-40 рр. Є. Ковалевський мандрував Середньою Азією. Він відвідав Хіву, Ташкент, Устюрт, Бухару, брав участь у експедиції Перовського, в обороні Ак-Булакського укріплення. У 1941-42 рр. мандрівник побував у Китаї, Кашмірі, Афганістані, в 1843 р. – в Карпатах, на Балканах, в Трансільванських Альпах, в 1844 р. – в Карпатах, на Дунаї, в Боснії та Герцеговині, в 1945-47 рр. – на Уралі. Результати перебування у Середній Азії описав у записках "Странствователь по суше и морям".

Є.П. Ковалевський – один із перших дослідників Північно-Східної Африки. Із кінця 1847 до середини 1848 року Є.П. Ковалевський перебував у відрядженні в Єгипті й Судані. Він побував також у Сирії й Палестині. На Близькому Сході провадив географічні та геологічні дослідження та організовував золоті промисли разом із ботаніком Ценковським, штейгером Бородніним і золотопромивальником Фомініним.

У Нубії Є. Ковалевський здійснив сходження на Лівійські гори, а далі пройшов углиб Нубійської пустині, дістався до Хартума, де зливаються Білий та Голубий Ніл, утворюючи трикутник, який Є. Ковалевський назвав Сеннаським півостровом. Першим із росіян і європейців Є. Ковалевський дістався до притоки Голубого Нілу – річки Тумат, де за його проектом була збудована збагачувальна фабрика для видобутку золота.

Є. Ковалевський мріяв дістатися до витоків Нілу. Він досяг і відкрив виток річки Тумат, на південь від якого знаходилася країна, теж відкрита для науки Єгором Ковалевським. На сході її обмежувала вершина Фадасі, за якою здійснювалося Абіссінське (Єфіопське) нагір'я, на південних рубежах країни виділилися "Місячні гори", де Клавдій Птолемей на своїй карті II століття помістив виток Нілу. Російський вчений притримувався дещо іншої думки щодо місця знаходження витоків великої африканської річки. Він висловив думку, що "Місячні гори" являють собою головну систему гір Внутрішньої Африки. Описав відкритий ним Туманський кряж – частину цих гір – і вперше дослідив межиріччя верхніх течій річок Тумат і Дабус (Ябус). Тут зосереджені золотоносні розсипища Внутрішньої Африки.

Нова країна на південь від "Місячних гір" була названа Ковалевським "Ніколаєвською". На карті російського першопроходця також появилася річка Невка. Є. Ковалевський зрозумів, що дослідники річкової системи Нілу брати Аббаді помилялися, коли розташовували Ніл біля підніжжя гір, що розташовані дещо південніше витоків Тумата. На основі своїх власних спостережень зробив висновок, що головною річкою Нільської

системи є не Голубий, а Білий Ніл. Є. Ковалевський був одним із перших дослідників, який дав приблизно координати того місця, де слід шукати витoki Білого Нілу – між 3° і 10° пн.ш., в тих місцях, що на картах розмішувалися південніше “Місячних гір”.

Береги річки Невки були крайніми південними районами маршруту Є. Ковалевського. Він досяг краю Ефіопського нагір'я. Таких сміливих подорожей в той сам не здійснював ніхто. Просунутись на південь перешкодила хвороба мандрівника – тропічна лихоманка.

У 1848 р. Є. Ковалевський на зворотному шляху в Александрію, на просторах Малої Нубійської пустині, Ковалевський відкрив річку Абудом, ліву притоку Нілу. Це відкриття поставило під сумнів думки відомих німецьких географів Александра Гумбольдта і Карла Ріттера, які стверджували, що Ніл має лише одну притоку – Атбару.

Дослідження Єгора Ковалевського на території Східного Судану внесли певну ясність в орографію південно-західної частини Ефіопського нагір'я. Східний Судан, чи, як його назвав Ковалевський, Сеннарський півострів, – величезна територія у вигляді трикутника між нижніми течіями Голубого та Білого Нілу, була ним закартографована на основі власних спостережень. Ця карта Є. Ковалевського була додатком до його ж книги “Путешествие во Внутреннюю Африку” (“Подорож у Внутрішню Африку”; 1872 р.).

За час мандрувань Єгиптом, Нубією, Суданом, Абіссинією і Внутрішньою Африкою Є. Ковалевський провів різносторонні наукові дослідження. Він визначав географічні широту та довготу різних пунктів, працював із барометром, провадив метеорологічні спостереження, вивчав склад води і відклади Нілу, збирав дані із геології Нільської дельти. Велике значення мали його геологічні дослідження, узагальнені в статті “Нильский бассейн в геологическом отношении и золотосодержащие россыпи Внутренней Африки”, у якій дав перші відомості про геологічну будову долини Нілу та Північно-Східної Африки, а також дослідження із метеорології та мінералогії.

Книга “Подорож у Внутрішню Африку” містить багато відомостей про населення і природу невідомих раніше європейцям країн. Російський вчений і мандрівник звернув увагу на те, що в сухий сезон невеликі річки практично пересихають, однак навіть на невеликій глибині в сухому руслі є добра питна вода. Видатний російський натураліст та географ академік Карл Бер у рецензії на книгу Є. Ковалевського писав, що подорож Ковалевського була значно обмеженою, ніж подорожі Ландера, Мунго Парка чи Кайє, однак науковий звіт подорожі містить незрівнянно більше інформації.

Жива й доступна мова зробили книгу дуже популярною. У ній присутні цінні географічні, етнографічні, історичні та природничонаукові дані, містяться чудові нариси природи відвіданих вченим районів, сцени з життя місцевого населення, опис його побуту тощо. Твір має антирасистську спрямованість, пронизаний гуманністю, гарячою симпатією до африканських народів. До книги додавалась стаття, яка одночасно була опублікована у “Горном журнале” під назвою “Нильский бассейн в геологическом отношении и золотосодержащие россыпи Внутренней Африки” – перше у світовій літературі зведення даних про геологічну будову Північно-Східної Африки.

Велику цінність мала вміщена в книзі Є. Ковалевського “Карта Східного Судану й Абіссинії”, складена за матеріалами власних спостережень, які включали в себе й елементи астрономічних визначень широт і барометричне визначення абсолютних висот та узагальнення картографічних даних інших мандрівників, а тому цю карту можна вважати певним підсумком географічного вивчення Ефіопії та Північно-Східної Африки в кінці першої половини XIX століття. Власні маршрути Є. Ковалевського та зібрані ним від місцевого населення дані дали змогу уточнити картографічне зображення суданської частини долини Голубого Нілу і внести деякі корективи в орографію західної окраїни Ефіопського нагір'я, до границь якого він наблизився у верхів'ях річки Тумат.

Є.П. Ковалевський – дипломат. У 1849-50 р. і 1851 р Ковалевський мандрував Китаєм у ролі пристава XIII духовної місії. Він добився дозволу на приїзд російської місії в Кульджу

для проведення торгових переговорів із правителями Західного Китаю. Ця подорож мала велике значення і для науки. Учений дав детальний опис нового шляху із Кяхти в Пекін. Цікавими є його описи Північного Китаю, зокрема району Пекіна, геологічний опис Пекінського вугільного басейну і районів видобутку золота в Китаї. Є. Ковалевський зібрав цінну колекцію гірських порід, колекцію насіння хлібних, квіткових і городніх культур, колекцію чаїв і доставив у Росію за дорученням Академії наук китайські книги, відомості про тваринний світ Північного Китаю і рослини, із яких виготовляють тканини.

Уже відомий на той час дослідник і дипломат брав участь в укладанні Кульджинського трактату (1851 р.), який сприяв розширенню торгівля Росії з Китаєм.

Громадська та літературна діяльність Є.П. Ковалевського. Є. Ковалевський брав участь в обороні Севастополя в Кримській війні, у наступні роки займався історією Росії XIX ст., а також літературною та громадською роботою, створив ряд коротких науково-популярних нарисів про країни й народи (із картами й планами). Книги Є.П. Ковалевського сприяли пропаганді географічних знань серед широких мас населення.

Є.П. Ковалевський був полковником, генерал-сенатором, з 1856 р. – директором Азіатського департаменту в Міністерстві закордонних справ. У 1857-65 рр. він – помічник голови Імператорського Руського Географічного товариства, ініціатор експедиції Н.В. Ханикова в Бухару й Хорасан (1857 р.), Чокана Валіханова – в Кашгарію (1858 р.).

У 1858 р. при участі Є.П. Ковалевського було опрацьовано текст Айгунського договору, за яким за Росією закріплювалися значні території на північ від річки Амур.

Різносторонній був і літературний талант Єгора Петровича. Він започаткував новий літературний жанр коротких захоплюючих науково-популярних географічних нарисів, насичених фактами, що базувались на даних його подорожей. До такого жанру відноситься його чотирьохтомний твір “Странствователь по суше и морям”. Робота отримала високу оцінку тодішніх літературних критиків. Є.П. Ковалевський був автором дев'яти великих романів і повістей, збірника віршів, драми у віршах. У своїх повістях і романах автор широко використав особисті подорожні враження.

Єгор Петрович був досить прогресивним діячем свого часу, гуманістом і патріотом. У 1840-х роках він часто зустрічався із М.В. Буташевичем-Петрашевським та його прихильниками і послідовниками, прихильно відносився до їхніх утопічних проєктів будівництва величезних громадських будинків – народних фланстерій у Росії. На квартирі Є.П. Ковалевського на Мойшці часто збиралися друзі вченого, обговорювали ідеї французького утопіста Шарля Фур'є та можливість використання його проєктів в Росії. Багато говорили про долю кріпаків у Росії, бюрократизм царських чиновників, відсталість економіки Росії, окреслювали шляхи покращення долі народу, захист його прав. Основна група петрашевців була видана провокатором й заарештована 23 квітня 1849 року. Поспішний від'їзд Є.П. Ковалевського в Китай урятував його від арешту та слідства.

В останні десять років життя Ковалевський багато допомагав молодим літераторам і вченим. Комітет літературного фонду за його сприяння виник в 1859 році. Він мав допомогти молодим літераторам і ставив питання боротьби проти самодержавства. У списку засновників фонду було і прізвище Т.Г. Шевченка. Єгор Петрович став першим головою розпорядчого Комітету літературного фонду. Він залишався на цій посаді до самої смерті. Кошти для надання допомоги Комітет літературного фонду отримував від доброчинців, а також від спектаклів, літературних читань, вечорів. За активної участі Єгора Петровича Ковалевського вдалося звільнити від кріпацтва братів та сестру Т.Г. Шевченка. На знак вдячності Т.Г. Шевченко подарував Єгору Ковалевському 50 примірників “Кобзаря”.

Є.П. Ковалевський добився звільнення зі Шліссельбурзької фортеці анархіста М.О. Бакуні на, улаштував до себе, на роботу в департамент М. Марковича – чоловіка відомої української письменниці Марка Вовчка, сприяв виділенню пенсій і допомоги сину відомого революціонера Радищева, декабристу М. Бестужеву, вдові петрашевця Баласогло.

Комітет надав матеріальну допомогу засланою в 1861 році в Сибір письменнику Миколі Чернишевському.

Після проведення селянської реформи й початку студентських хвилювань при Літературному фонді було відкрито відділення для надання допомоги бідним студентам. Є. Ковалевський організував збір коштів і допомагав улаштуватися студентам на роботу. Часто він виділяв свої власні кошти на подібні проекти. Незабаром це відділення було закрито за наказом царя Олександра II. Євграф Петрович Ковалевський, тоді міністр народної освіти та Єгор Петрович Ковалевський були звинувачені в сприянні студентських безпорядків. У відповідь брати подали у відставку.

У 1861 році Є.П. Ковалевський був призначений сенатором і членом колегії Міністерства закордонних справ.

Наукові заслуги Ковалевського ще за його життя отримали широке признание. З 1858 року він – член-кореспондент Петербурзької Академії наук, а в 1859 році обраний її почесним членом.

В 1864 році Ковалевський залишив посаду помічника голови Географічного товариства. Його діяльність у Товаристві була гідна оцінена Петром Петровичем Семеновим. У лютому 1865 року Є. Ковалевський був одностайно обраний почесним членом Товариства. Свій життєвий шлях він завершив у чині генерал-лейтенанта Корпусу гірничих інженерів.

Останні роки життя. Важка хвороба змусила вченого повернутися на рідну Харківщину для лікування. Влітку 1868 року Єгор Петрович виїхав для лікування в Німеччину. Після повернення в Росію стан його здоров'я різко погіршився. Помер Єгор Петрович 20 вересня (2 жовтня) 1868 року. Другого жовтня того ж року відбулося загальне зібрання ІРГТ під головуванням Ф.П. Літке. Секретар Товариства Ф.Р. Остен-Сакен зачитав некролог. Некрологи були надруковані у багатьох періодичних виданнях Петербурга і Москви. Але з часом заслуги Є.П. Ковалевського були забуті.

Основні праці Є.П. Ковалевського: з 1843 по 1849 р. публікуються чотири частини його книги "Странствователь по суше и морям", у 1849 р. – "Путешествие во Внутреннюю Африку", у 1853 р. – "Путешествие в Китай" (частини 1-2), "Нариси про мандрівки в Середню Азію, Африку, Південну Європу". У 1871-72 рр. видано "Собрание сочинений" в 5-ти томах.

Література

- Африка:** энциклопедический словарь. В 2-х томах. М., 1987. Том 1 (стр. 665).
Большая Советская Энциклопедия. Том 12 (стр. 356-357).
Вальская Б.А. Путешествия Е.П. Ковалевского. – М., 1956.
Видатні вітчизняні географи, мандрівники та мореплавці. К., 1951 (стор. 81-83).
Горнунг М.Б., Липец Ю.Г., Олейников И.Н. История открытия и исследования Африки. – М., 1973 (стр. 135-137).
Краткая географическая энциклопедия. Том 5 (стр. 464).
Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том 22 (стр. 36-37).
Отечественные физико-географы и путешественники. М., 1959 (стр. 257-261).
100 великих путешественников. М., 2000 (стр. 352-356).

Summary: In history of the geographical openings researches of XIX age many scientists which gave birth in Ukraine entered. To them Egor Kowalewski (1809-1868) – Russian geographer, geologist, traveler, writer and diplomat, corresponding member (from 1856) and honoured member Petersburg AN (from 1857), known researcher of North-Eastern Africa, author of one of the most exact hypotheses about geographical position of sources of Nile, active figure Geographical society (1857-65).